

SIMON MALMENVALL

Serhij Plohij in sodobno razumevanje identitet med Vzhodnimi Slovani

OPREDELITEV

Leta 2006 izdana znanstvena monografija *The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus* (Izvori slovanskih narodov: predmoderne identitete v Rusiji, Ukrajini in Belorusiji) ukrajinsko-ameriškega zgodovinarja Serhija Mikolajoviča Plohija¹ (1957–), profesorja ukrajinske zgodovine na Harvardski univerzi, predstavlja prvo celovito obravnavo vprašanja o predmoderni etnični pripadnosti med Vzhodnimi Slovani v zahodni historiografiji. Na ozadju pregleda političnega ozadja srednjeveške in zgodnje novoveške zgodovine Vzhodne Evrope od 10. do sredine 18. stoletja se Plohij posveča različnim etnokulturnim identitetam med Vzhodnimi Slovani oziroma Starimi Rusi (»predniki« današnjih Rusov, Ukrajincev in Belorusov). Kljub poudarjanju raznolikosti in spremenljivosti tovrstnih identitet mu kot rdeča nit služi dejstvo, da so se njihovi nosilci dosledno istovetili z imenom Rus', izhajajočim iz prve skupne vzhodnoslovanske politične tvorbe, to je Kijevske Rusije pod vladavino knežje dinastije Rjurikovičev (9.–13. stol.). Predmoderno ime Rus' je, ohranjujoč način izražanja iz kijevskega obdobja, nosilo dva

pomena: tako vzhodnoslovanska ozemlja (Staro Rusijo) kot tudi vzhodnoslovansko ljudstvo (Stare Ruse).²

METODOLOŠKO-TEORETSKI OKVIR

Plohijev poglavitni cilj je »denacionalizirati« rusko, ukrajinsko in belorusko historiografijo 20. stoletja z vidika sodobnih pristopov v okviru preučevanja kulturnih identitet. Pri tem mu kot ključni pojem ne služi etničnost ali etnična skupina, temveč etnokulturna identiteta. Ta se skozi Plohijevo delo kaže kot vselej večplastna, sestavljena iz več istočasno obstoječih kategorij pripadnosti in pogojena s prilagajanjem različnim družbenim dejavnikom. V izogib nesporazumom in zaradi analitične jasnosti Plohij etnokulturne identitete razume kot diskurzivne ali tekstualne kategorije. V tem oziru avtor ne raziskuje toliko »resničnih« kolektivnih identitet posameznih družbenih plasti med Vzhodnimi Slovani, temveč se mu v duhu postmoderne historiografije kot znanstveno zanesljivejša zdi analiza diskurzov, predvsem tistih, ki jih posredujejo narativni viri, kot denimo letopisi, hagiografije in polemični spisi. Tovrstni viri so povečini odraz predstav takratnih

intelektualnih (tako posvetnih kot cerkvenih) elit, redkeje širše »ljudske« zavesti. Od tod je mogoče izpeljati opažanje, da Plohijevo delo ne želi ponuditi vseobsegajočih odgovorov, temveč predvsem opozorilo o previdnosti pri raziskovanju predmodernih etnokulturnih identitet med Vzhodnimi Slovani. Teh po avtorjevem mnenju ni mogoče ukalupiti niti v tradicionalne evropske nacionalistične paradigme niti v dobršen del modernističnih teorij, ki zanikajo obstoj etničnih prvin pred koncem 18. stoletja.

Avtor svoj metodološko-teoretski okvir povzema takole: »Sem na strani modernistov, vendar istočasno sprejemam kritiko na njihov račun s strani "revizionistov". Trdim, da je izvore modernih narodov potrebno iskati v predmodernih narodnih skupnostih oziroma etničnih skupinah, ki jih pogosto označujem kot "narodnosti" (sledječ tradiciji vzhodnoslovanske historiografije [rus. народность]) in ki jih Smith označuje kot *etnijske*.³ Opredelitev etnične skupine prevzamam po Adrianu Hastingsu, in sicer kot "skupine ljudi s skupno kulturno identiteto in skupnim govorjenim jezikom".⁴ [...] [V svoji študiji] želim pokazati na srednjeveške in zgodnje novoveške izvore [modernih] narodov. [...] Istočasno se [ta knjiga] ograjuje od prenašanja modernega nacionalizma v preteklost in zavrača "primordialistične" postavke o tisočletni zgodovini današnjih narodov. V nasprotju s tem se poglobljam v konstrukcijo srednjeveških in zgodnjenovoveških identitet ter zasledujem spremembe v njihovi strukturi in pomenu. Poskušam pokazati, kako so se zamišljene skupnosti predmoderne razlikovale od svojih modernih naslednic.«⁵ Tem pojasnilom dodaja še naslednje: »Vse do poznega 18. stoletja so bile etnonacionalne identitete drugotne v odnosu do [...] pripadnosti, utemeljenih na družini, klanu, socialni skupini, pokrajini, dinastiji in religiji. Toda to še ne pomeni, da pred tem obdobjem etnonacionalne identitete niso obstajale ali da niso pomembno prispevale k oblikovanju kolektivnega in

individualnega samozavedanja v predmodernih družbah.«⁶

TEMELJNE UGOTOVITVE

Zgodovina etnokulturnih identitet na vzhodnoslovanskem ozemlju je po avtorjevem prepričanju pogojena z obdobjem Kijevske Rusije. Takrat je pod velikim knezom, pozneje svetnikom, Vladimirjem (ukrajinsko Volodimirjem) Svjatoslavičem (980–1015) prišlo do uradnega sprejema vzhodnega krščanstva, bistvene prvine vseh predmodernih identitet med Vzhodnimi Slovani. Nekoliko pozneje, v 11. in 12. stoletju, se je utrdilo ime Rus', ki je označevalo starorusko ozemlje in ljudstvo hkrati. Kljub ohranitvi in pogosti rabi imena Rus' vse do sredine 18. stoletja avtor vseskozi opozarja na tri pomembne okoliščine. Prvič, pripadnost določeni etnični skupini (narodnosti) v predmodernih obdobjih vzhodnoevropske zgodovine ni igrala glavne vloge pri oblikovanju osebne in kolektivne kulturne identitete – ključna je bila namreč verska, to je pripadnost pravoslavju (ali od konca 16. stol. na ozemlju današnje Ukrajine in Belorusije tudi uniatskemu katolištvu). Drugič, ime Rus' samo po sebi ne govori v prid stabilni zavesti o enotni staroruski narodnosti. Čeprav je takšna zavest občasno prihajala na dan, se zdi pomembnejša večpomenskost oziroma od političnih in verskih razmer odvisna spremenljivost tega imena. To se kaže zlasti v kontekstu ne le politične, temveč tudi pojmovne ločitve Vzhodnih Slovanov na velikorusko-moskovsko (na severovzhodu) in poljsko-litovsko ali rutensko⁷ (na zahodu) Staro Rusijo med 14. in 16. stoletjem, ki se je izoblikovala kot dolgoročna posledica mongolskih vpadov v 13. stoletju. Tretjič, zavest o enotni Stari Rusiji s svojo ozemeljsko in etnokulturno razsežnostjo naj bi bila pretežno diskurzivna, odraz književnih del in korespondence iz kroga vzhodnoslovanske cerkvene elite (cerkveni dostojanstveniki, škofijska središča, samostani ipd.). Plohijeve ugotovitve kažejo, da je zavest o enotni Stari Rusiji živela prav v

cerkvenih krogih do sredine 15. stoletja – to je do ustanovitve dveh vzporednih staroruskih metropolij po florentinskem koncilu, v Kijevu za občasno uniatski poljsko-litovski in v Moskvi za vseskozi pravoslavni velikoruski del. Tovrstna »eklezialna« Stara Rusija je temeljila na pravoslavju, skupni metropoliji, skupnem cerkvenoslovanskem liturgično-knjižnem jeziku in spominu na kijevsko dinastijo Rjurikovičev.

Ločnica med obema deloma Stare Rusije je po avtorjevem prepričanju postala povsem jasna v 16. stoletju, ko je Moskovska velika kneževina oziroma (od Ivana IV. Groznega, 1547–1589) Moskovsko carstvo združilo Vzhodne Slované, živeče pod nekdanjo mongolsko nadoblastjo, in se istočasno v želji

po širitvi na zahod bojevalo z veliko kneževino Litvo. Takrat naj bi se pri moskovski eliti razvila posebna velikoruska državno-dinastična identiteta o Moskovski Rusiji kot edinem braniku (svetovnega) pravoslavja in o zvestobi carju kot sakraliziranemu »očetu« svojih podložnikov. Na prelomu 16. in 17. stoletja pa naj bi v okviru poljsko-litovske države nastala posebna zahodna staroruska ali rutenska identiteta, ki se je izoblikovala kot posledica nasprotovanja prehodu kijevske metropolije pod jurisdikcijo Rima na sinodi v Brestu leta 1596. Ta identiteta je po avtorju temeljila na pojmu pravoslavnega staroruskega »naroda« (csl. народъ); razširila naj bi se predvsem s pomočjo razmeroma dostopnega tiska. V skladu z razumevanjem tamkajšnje pravoslavne

Cerkve oziroma njenih tako kleriških kot laiških polemičnih piscev in bralcev rutenski narod (za razliko od poljskega plemiškega naroda) ni zajemal le plemstva, temveč tudi duhovščino, meščane in kozake.

Proti Poljski-Litvi usmerjen sporazum v Perejaslavu (dan. osrednja Ukrajina) leta 1654 o ustanovitvi avtonomne kozaške države na čelu s hetmanom Bogdanom Hmeljnickim in pod nadoblastjo moskovskega carja Plohij pojasnjuje kot politični predpogoj za nadaljnje preoblikovanje staroruskih identitet. Te naj bi se razvijale na podlagi pogajanj kozaških poveljnikov z Moskvo v drugi polovici 17. in prvi polovici 18. stoletja. Prav v kontekstu malorusko-velikoruskih stikov avtor opaza prvo pomembnejšo pomensko razločitev imena Rus', ki naj bi vplivala na poznejša moderna narodna gibanja. V tistem času naj bi se namreč na eni strani pri velikoruski eliti pojavila zavest o enotni staroruski narodnosti, ki znotraj Ruskega imperija zaobjema vse Vzhodne Slované in ki jih je mednarodno politično vzpenjajoča se Rusija s središčem v Sankt Peterburgu poklicana združiti pod svoje okrilje. Na drugi strani naj bi se pri kozaški vojaški eliti na ozemlju današnje osrednje Ukrajine pojavila zavest o Malorusih ali Ukrajincih kot plemiškem narodu v okviru avtonomne kozaške države ali Hetmanata, ki je obstajal do leta 1764, ko ga je ukinila Katarina II. Velika. Maloruski kozaki so kljub izpovedovanju skupne pravoslavne vere poudarjali razlike v odnosu do svojih vzhodnih sosedov: od njih naj bi se, vključno z odsotnostjo omenjanja Kijevske Rusije, deklarativno razlikovali po izvoru (ne slovanskem, ampak hazarskem) in politični viziji (stanovska svoboda, sklepanje dogovorov, nasprotovanje centralizaciji oblasti). »Ukrajinski dejavnik« naj bi nadalje s pomočjo maloruskega visokega klera (zlasti Teofana Prokopoviča, tesnega sodelavca Petra Velikega), pod vplivom poljskih jezuitskih šol izobraženega v renesančno-baročni učenosti in evropski politični tradiciji, v Moskovsko Rusijo pripeljal pojem »domovine«. Ta pojem je po avtorjevem prepričanju odločilno

prispeval k oblikovanju nove sekularne ruske imperialne identitete, ki je zvestobo carju oziroma imperatorju razumela v službi ekspanzivne vojaške »slave«, »skupnega dobrega« podložnikov in utrjevanja enotnosti monarhije (tudi s pomočjo državnega velikoruskega jezika), vse manj pa v duhu obrambe pravoslavja.

Plohij svoje delo zaključí z določitvijo vpliva nekaterih predmodernih staroruskih identitet na oblikovanje modernih vzhodnoslovanskih narodov: »Ukrajinske elite Hetmanata so ustvarile prvi model kolektivne identitete, ki jih je jasno ločeval od elit sosednje Belorusije. [...] Pojmovanje lastne domovine jim je pomagalo pri ločevanju od svojih vrstnikov v Poljsko-litovski zvezi in Moskovi. [...] Čeprav si takratna ukrajinska (ali maloruska) identiteta ni lastila vseh modernih ukrajinskih ozemelj, je ustvarila temelje moderni ukrajinski identiteti in jo opremila z legendami, miti in simboli, ki so postali nepogrešljivi pri narodni prebui v 19. stoletju.«⁸ V tem kontekstu zatrdi tudi naslednje: »Moderni ruski narod je zrasel iz ruskega imperialnega projekta. [...] Beloruski nacionalni projekt pa je temeljil na rutenski identiteti, ki se je nekoč razvila v veliki kneževini Litvi, vendar v zgodnjem novem veku ni uspela ustvariti posebne identitete. Temu je botrovala odsotnost protobeloruske politične enote, primerljive s kozaškim Hetmanatom. [...] Rutensko ime so si navsezadnje lastili Rusini iz Zakarpatja, katerih voditelji danes vztrajajo, da se razlikujejo od Ukrajincev.«⁹

KRITIČNO OVREDNOTENJE

Ena izmed največjih odlik Plohijevega dela je posrečeno izbrana zgradba vseh osmih poglavij. Na začetku vsakega avtor predstavi bistvo političnih procesov, zatem razvoj historiografije (tako vzhodnoevropske kot zahodne) glede vprašanj etničnosti za posamezno obdobje, čemur sledi najboljšejši avtorski del, ki jo sestavlja pregledna analiza prvin etnokulturnih identitet. Zaključek

je podan v obliki odgovorov na (nerešena) vprašanja, ki jih zastavlja historiografska tradicija, predstavljena na začetku poglavja. Poglavitno odliko obravnavane monografije zagotovo predstavlja dosledna in razumljiva argumentacija ugotovitev, ki so podane skozi kronološko zamejeno analizo izbranih, pretežno narativnih virov – tako tistih z vzhodnoslovanskega ozemlja kot tudi nekaterih zahodnih (poljskih, latinskih). Iz avtorjeve prepričljivosti je mogoče izluščiti vsaj štiri koristna vodila za nadaljnje preučevanje predmodernih etnokulturnih identitet med Vzhodnimi Slovani. Plohijeva vodila se izogibajo ozkim in dokončnim interpretacijam, s tem pa odražajo neodvisnost od zgolj enega vnaprej določenega teoretskega izhodišča (npr. primordializem, modernizem, etnosimbolizem). Prvič, večstoletna uporaba enakih ali podobnih označevanj, izhajajočih iz imena Rus', še zdaleč ne pomeni enotnega ali nespremenljivega razumevanja staroruske identitete. Drugič, diskurzivna ali tekstualna narava predmodernih staroruskih etnokulturnih identitet temelji na predstavah elit, ki so različne skupnosti sproti osmišljale v odvisnosti od političnih in verskih procesov. Tretjič, kljub drugotnosti etnokulturnih identitet v vzhodnoevropski zgodovini predmodernih obdobj so te vendarle obstajale in jih zato v nadaljnjih raziskavah ni primerno izključiti iz nabora analitičnih kategorij. Četrtič, predmodernih etnokulturnih identitet sicer ne gre razumeti kot neposrednih predhodnic narodnih gibanj, a je istočasno potrebno upoštevati njihov vpliv pri nastanku modernih vzhodnoslovanskih narodov, ki se v tem oziru niso razvili povsem na novo ali bili »izmišljeni«.

Avtorjeve temeljne ugotovitve je kljub argumentiranosti mogoče dopolniti z nekaterimi sorodnimi zaključki iz sodobne historiografije. Ruskega zgodovinarja in teologa Vadima Lurjeja je raziskovanje srednjeveške besedne zveze »vse Stare Rusije« (csl. *Всѣя Рѣси*), ki se je denimo uporabljala v nazivu kijevskega metropolita in tudi po propadu

Kijevske Rusije občasno kazala na simbolno enotnost vseh Vzhodnih Slovanov, vodila do teze o dveh staroruskih kulturnih središčih (Kijevu in Moskvi) in dveh Starih Rusijah (moskovski ali velikoruski in rutenski). Ti dve Stari Rusiji naj bi se v 15. in 16. stoletju izoblikovali na podlagi dveh ločenih metropolij, še bolj pa na podlagi različnih in hkrati medsebojno tekmujočih načinov izražanja pravoslavne vere – moskovska v duhu samozadostnosti in ponujanja zgleda pravovernosti celotnemu pravoslavju, rutenska pa s sprejemanjem katoliške izobrazbe in umetnosti ob večji vlogi laikov. Oba tokova staroruske verske kulture sta se po Lurjeju v prvi polovici 18. stoletja zaradi širitve Ruskega imperija proti zahodu naposled zlila v enega: velikoruski tok je sprejel intelektualne in umetniške pobude rutenskega, slednji pa se je organizacijsko skupaj z velikoruskim podredil imperialnim posvetnim oblastem.¹⁰ Plohijeva ugotovitev je nadalje mogoče dopolniti z raziskovanjem tradicije staroruskih letopisov. Vse do konca 17. stoletja je na celotnem ozemlju nekdanje Kijevske Rusije potekalo prepisovanje in urejanje *Pripovedi o minulih letih* ali *Nestorjeve kronike* z začetka 12. stoletja (najstarejši ohranjeni vzhodnoslovanski letopis). Z običajnim umeščanjem *Pripovedi* v kronološko daljše in regionalno zamejene kompilacije letopisov se je kljub spreminjanju političnih meja ohranjala kontinuiteta imena Rus' in obenem seznanjenost o skupnem izvoru v Kijevski Rusiji. Zaradi razumevanja letopisov in vloge zgodovine nasploh kot zaloge moralnih zgledov na političnem in verskem področju je bil med starorusko elito spomin na Kijevsko Rusijo bolj ali manj stalno navzoč, v skladu z okoliščinami pa je bil vsekakor osmišljan zelo različno.¹¹

Pomanjkljivost Plohijeve monografije je dosledno zapisovanje osebnih in krajevnih imen, pojmov in besednih zvez, vzetih iz obravnavanih virov, v ruskem, ukrajinskem in beloruskem prevodu (z angleško transliteracijo), ne v izvirni cerkveni slovanščini staroruske redakcije. Tovrstna poimenovanja

ne sledijo zgodovinski natančnosti, temveč se prilagajajo sodobnim knjižnim jezikom oze-
melj, na katerih so določene realije obstajale.
Kljub avtorjevemu vsebinskemu izogibanju
»nacionalizacije« preteklosti omenjeni način
zapisovanja dosega prav nasprotno – vire
namreč opremlja z narodnimi knjižnimi jeziki
za čas, ko ti še niso obstajali.

ZAKLJUČEK

Plohijeva monografija prinaša nepogreš-
ljivo branje za vse zgodovinarje, ki jih
zanima preteklost Vzhodne Evrope, zlasti za
tiste, ki jim je zaradi nepoznavanja ustreznih
jezikov – ruščine, poljščine, ukrajinščine,
beloruščine, cerkvene slovanščine – tamkaj-
šnji kulturni prostor težje dostopen. Po svoji
celoviti obravnavi, dosledni in razumljivi
argumentaciji ter vpetosti v kontekst poso-
dabljanja historiografske tradicije omenjena
monografija predstavlja tudi spodbudo za
nadaljnje ožje usmerjene raziskave, s katerimi
bi bilo mogoče Plohijeve ugotovitve dodatno
preveriti ali poglobiti. Nenavezanost na
vnaprej določeno teoretsko izhodišče in
osredotočenost na diskurzivni vidik pred-
modernih etnokulturnih identitet pa bralcu
omogoča razmeroma hitro dojetje njihove
izrazite večplastnosti.

REFERENCE

Hastings, Adrian. 1997. *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lur'e, Vadim M. 2009. *Russkoepravoslavie meždu Kievom in Moskvoy*. Moskva: Tri kvadrata.

Ostrowski, Donald. 2011. Pagan Past and Christian Identity in the *Primary Chronicle*. V: *Historical Narratives and Christian Identity on a European Periphery: Early History Writing in Northern, East-Central, and Eastern Europe (c.1070–1200)*, 229–253. Ildar H. Garzipanov, ur. Brepols Publishers.

Petruhin, Vladimir Ja. 2000. *Drevnjaja Rus': Narod. Knjaz'ja. Religija*. V: *Iz istorii ruskoj kul'tury, Tom I (Drevnjaja Rus')*, 13–323. Aleksej D. Košel'ev, ur. Moskva: Jazyki ruskoj kul'tury.

Plokhly, Serhii. 2006. *The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus*. Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Oxford University Press.

Ščapov, Jaroslav N. 2003. *Pis'mennye pamjatniki istorii Drevnej Rusi*. Moskva: Russko-Baltijskij informacionnyj centr "BLIC".

1. Serhij Mikolajovič Plohiy je poslovenjena različica avtorjevega imena in priimka po izvirni ukrajinski obliki (Сергій Миколайович Плохій).
2. Pri poimenovanjih *Stara Rusija*, *Stari Rusi* in *staroruski* gre za slovenskemu jeziku smiselno prilagoditev samostalnika ženskega spola *Rus'* (csl./rus./ukr./blr. Русь) in njenih izpeljank. Ime *Kijevska Rusija* sledi uveljavljenemu poimenovanju v mednarodni historiografiji, s katerim se označuje prva etapa državnosti v kontekstu daljšega predmodernega pojava Stare Rusije. Staro Rusijo in Stare Ruse oziroma *Rus'* je tako potrebno ločevati od Rusije (rus. Россия, ukr. Росія, blr. Рэсія), s katero se od 18. stoletja naprej označuje moderno rusko državo (Ruski imperij in Rusko federacijo).
3. Prim. Smith 1986.
4. Hastings 1997, 1–4.
5. Plokhly 2006, 3–5.
6. Plokhly 2006, 7.
7. Avtor z »Rutenci« in »Rutenijo« zaradi večje analitične jasnosti označuje zahodno (dan. ukrajinsko in belorusko) vejo Vzhodnih Slovanov. »Rutenija« je sicer latinska prilagoditev imena *Rus'*, v evropskih srednjeveških in zgodnje novoveških virih povečini zajema vzhodnoslovan-ska ozemlja v okviru Poljske-Litve.
8. Plokhly 2006, 358–359.
9. Plokhly 2006, 360–361.
10. Prim. Lur'e 2009.
11. Prim. Ostrowski 2011; Ščapov 2003; Petruhin 2000.